

РОЗВИДКИ І МАТЕРІАЛИ

Лариса Фіалкова

ВИВЧЕННЯ ВІДГОМОНІВ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ В ІЗРАЇЛІ

Визначення проблеми саме в такому формулюванні, на відміну від звичного – “фольклор українців поза межами України” – пов’язане з певними причинами методологічного характеру.

Носіями цього фольклору можуть бути не лише етнічні українці, які прибули у складі єврейських родин здебільшого у 90-ті роки ХХ сторіччя, але, перш за все, євреї – колишні мешканці України, які потрапляли до Палестини з різними хвилями алії, починаючи з 80-х років ХІХ сторіччя.

Не можна обмежити цей фольклор і виключно мовним фактором. Українська мова збереглася здебільшого в піснях, у поодиноких прислів’ях та приказках, у фонетиці оповідачів. Що ж до оповідних жанрів, то ці записи зроблені на івриті, ідиші або ж російською мовою.

За змістом він поділяється на єврейський, в якому відбилися різні сторони єврейського буття в Україні (в тому числі легенди про українських історичних діячів, таких, як Б. Хмельницький чи О. Довбуш) і на фольклор, що становить спільну культурну спадщину різних народів, які мешкали на території України (наприклад, усі жанри фольклору про катастрофу в Чорнобилі, сучасні легенди про печери та катакомби, значна кількість анекдотів на політичні та сексуальні теми тощо). Всі ці причини зумовили необхідність широко окреслити проблему, уникаючи етнічних та мовних обмежень. Вирішальним є географічний фактор та самоусвідомлення оповідачів про походження з України.

Систематичне збирання фольклору від громадян Ізраїлю (також і з України) розпочалося в другій половині ХХ сторіччя після

утворення незалежної єврейської держави в 1948 році. Натхненниками цієї справи були уродженці Коломиї брати Дов та Меїр Ной (Нойман). У 1956 р. за ініціативою та під керівництвом професора Дова Ноя в Хайфі був створений Ізраїльський архів фольклорного оповідання (близько тридцяти років працює в ньому Една Гейхаль). У перші роки існування архіву тексти записувалися здебільшого на івриті, що часто був єдиною спільною мовою між оповідачем та збирачем (арабськомовний вихідець з Марокко чи Сирії міг записувати оповідання від оповідача з України, рідною мовою якого був ідиш). Зрозуміло, навіть у той час були й тексти, записані мовою оригіналу, перш за все, – ідиш.

З розвитком ізраїльської фольклористики запис текстів мовою оригіналу став обов’язковою вимогою (останнім часом магнітофон та кінокамери стали постійними помічниками фольклористів під час польових досліджень і поступово витісняють традиційні ручку та олівець). Важливо, що збирачі фольклору, серед яких поряд з фахівцями є і аматори, за настановами Дова Ноя завжди фіксували і фіксують тепер відомості про оповідачів, місце їхнього походження, родину та рідну мову, освіту тощо.

Ще в 1991 році в картотеці архіву Східна Україна включалася разом з Білорусією до складу Росії (навіть не до Радянського Союзу взагалі), а Західна Україна, згідно з політичним станом до 1940 року, – до трьох різних країн: Румунії (Буковина), Польщі (Галичина), Угорщини (Карпаторусь). На початку 90-х років дві причини призвели до визнання того факту, що фольклор з України в Ізраїлі становить окрему проблему і по-

требує ретельного вивчення: алія (імміграція) з колишнього СРСР, в складі якої було понад 300.000 колишніх мешканців України та розпад Радянського Союзу і утворення незалежної України.

В 1992 році доктор Лариса Фіалкова (нова емігрантка з України – з Києва) створила в архіві картотеку “Україна”, до якої зараз залучаються оповідання з усієї території України. Крім того, до неї ретроспективно, на підставі відомостей про оповідачів, увійшли також тексти, що раніше помилково фіксувалися в картотеці “Росія”. Спроби ретроактивно переглянути картотеки “Румунія”, “Польща” та “Угорщина” не мали позитивних наслідків – в анкетах оповідачів, можливо, через недостатню якість опитування, практично немає згадок ані про Україну, ані про українську мову. Інколи можливо встановити територіальну приналежність до України (а інколи – ні, коли згадується Галичина взагалі, без назви міст чи селищ), але немає ніяких свідчень про самовизначення оповідачів як вихідців з України (йдеться здебільшого про тих, хто народився в 20–30-х роках). Картотека “Україна” постійно поповнюється новими записами і налічує понад шістьсот оповідань.

В Ізраїльському архіві фольклорного оповідання (Хайфський університет) зберігаються лише оповідні жанри фольклору, тобто казки, легенди, меморати, анекдоти тощо. Архів прислів'їв та приказок (ним керує професор Галіт Хазан-Рокем) знаходиться в Єврейському університеті в Єрусалимі та містить дві колекції текстів на їдиш, зібраних вихідцями з України. Одну з них (близько тисячі текстів) зібрав Барух Хірга (Львів–Ашдод), другу – Лев Кірцман (Хмельницький – Кір'ят-Ата, біля Хайфи). Обидва збирачі є аматорами і не володіли технікою фольклористичної документації (немає відомостей про інформаторів, про місце і час запису того чи того прислів'я). У деяких текстах збережені поодинокі українські слова, але їхня систематизація ще не проведена. Останнім часом на декілька прислів'їв та приказок українською мовою натрапила доктор Ілана Розен (Беер-Шева), опитуючи уторськомовних вихідців з Карпаторусі (тексти знаходяться в її приватному архіві).

Найбільше в Ізраїлі зібрання музичного фольклору, в тому числі з України, створене Меїром Ноєм. Його архів міститься в музичному відділі Національної бібліотеки (Ірусалим), яким керує д-р Гіла Флам. Мелодії з України зафіксовані в спеціальній картотеці. Нещодавно фольклорист-аматор Урі Якубович заснував у Хедері приватний архів сло-

в'янського музичного фольклору, що постійно поповнюється новими матеріалами.

Вивчення фольклору з України розпочалося в Ізраїлі ще в 50-ті роки ХХ сторіччя. Професор Дов Ной засередив свою увагу перш за все на гуцульському фольклорі. Він дослідив особливості народної медицини у замовляннях, проаналізував вплив поезики гуцульських легенд на поезику хасидського фольклору, помітив поширення в українському фольклорі легенд про засновника хасидизму Ізраеля бен Еліезера, відомого як Бааль Шем Тов, а також наявність легенд про Олексу Довбуша в єврейському фольклорі. Дов Ной багато виступає з лекціями і доповідями в Ізраїлі, Канаді, Америці, в Україні і добре відомий українознавцям.

Продовжуючи дослідження Дова Ноя, Лариса Фіалкова розшукала і переклала з ївриту та видала українською мовою невідому раніше єврейську легенду про історію народження Довбуша. Вона знайшла непомічену іншими українську версію легенди про зустріч Довбуша з Бааль Шем Товом і повідомила про неї фахівців. Нею також проведені запис і аналіз фольклору про Чорнобильську катастрофу, зроблений огляд матеріалів з України в Ізраїльському архіві фольклорного оповідання.

Вивченню мотивів Старого Заповіту в творчості І. Франка присвячена робота д-ра Ашера Вільхера (Єрусалим), що, на жаль, залишається в рукописі та відома фахівцям лише з його усних доповідей під час конференцій.

Засновником вивчення впливу українського музичного фольклору на єврейський був Меїр Ной. 1986 року він видав на ївриті репринтним способом для внутрішнього користування свою доповідь “Фольклористичні основи полімовних пісень євреїв Східної Європи”, виголошену на 5-й міжуніверситетській конференції з фольклору в Бар-Іланському університеті (Тель-Авів). Надзвичайна значимість цієї брошури для україністів полягає в тому, що більшість прикладів макаронічних пісень (у ївритській транслітерації) пов'язана саме з українською мовою, а наявність нотного ряду має зацікавити музикознавців. Враховуючи особливу складність ознайомлення з брошурою (невелика кількість примірників та мовний бар'єр), зупинюся на ній докладно. Меїр Ной встановив декілька загальних випадків використання іншомовних текстів в єврейських піснях (на їдиші та ївриті).

Звернення єврея до не єврея та відповідь на нього, наприклад, “Чи не бачив ти? / Чи не видів ти/ Мої овці?” або ж прохання до

музикантів-українців “Заграй мені, козаченьку /На дуду, на дуду/ По хасидському!” З метою несподіваної гумористичної кінцівки – російське слово: “Врешь”, почуте від Господа у відповідь. Пісні-словники, коли навмисно обіграють розбіжності значення фонетично подібних слів у різних мовах. “Ой, ідиш (мова – Л. Ф.) /Куди ідеш?/ Зачем ідеш, ідеш, ідеш!” Надання побутовим іншомовним реченням релігійного змісту на підставі використання гематрії – науки про символіку числового значення букв (нагадую, що українські тексти транслітеровані івритською абеткою). Так, заклик: “Катерина-молодиця /Піди сюди” тлумачиться в пісні на релігійний лад – “Група співає радісно:/ Господь врятував нас”, а запитання: “Чи тут кравець мешкає?” стає настановою вчити Тору 100.000 разів. Пісня може цілком складатися з іншомовного тексту (в даному разі українського), що проходить своєрідний гіюр, набуваючи нове значення, безвідносно до первісного. Наприклад: “Не журіться хлопці /Що з нами буде/ Ми поїдем до корчмаки/ Там і водка буде”. За хасидським тлумаченням цю пісню треба розуміти так: поїдемо до рабі та припадемо до води життя, тобто до Тори.

У архіві Меїра Ноя в музичному відділі Національної бібліотеки зберігається також виконана на його базі дипломна робота Моше Гоха “Єврейські народні пісні та українські народні пісні. Діаграма музичної комунікації у фольклорі” (іврит). М. Гох розглянув різні жанри українського та єврейського музичного фольклору (думи та історичні пісні, музику клейзмерів та синагогальну музику) в контексті історичного співіснування народів. Найближчим часом має вийти з друку книга д-ра М. Гоха про єврейську музику часів Катастрофи.

Фольклорист-аматор Урі Якубович разом з професійним диригентом, колишнім мешканцем України Іллею Добосарським розшукує українські мелодії, що увійшли до ізраїльського музичного фольклору. За їхніми висновками, окреслено два напрямки в освоєнні українського фольклору. Зрідка запозичують і мелодію, і слова, що подають на івриті. Наприклад, пісні “У сусіда хата біла” – “Ле шахен бікта яфа ло” (переклад Б. Омер) та “Місяцю ясний” – “Лейлот бегірим” (переклад І. Лівні). Значно частіше позичалася лише мелодія, на яку писали новий івритський текст, безвідносний до первісного, українського, причому інколи до

фольклору ставилися і як до мелодій професійних українських композиторів. Така доля спіткала українські пісні “Взяв би я бандуру” – “Ба мідрон гайоред мигева”, “Ой, що ж то за шум учинився” – “Руах рад мін гагарим”, “Засвіт встали козаченьки” – “Руах авів”, “Ой при лужку, при лужку” – “Ім галейл сфіна міфлегет”, “Тече річка-невеличка” – “Гайта цеїра баКинерет”.

Запозичення українського фольклору було спонтанним явищем у 50–60-х роках ХХ сторіччя. Деякі з цих пісень можна знайти в пісенниках або ж на старих платівках хору “Гіватрон”. Інколи Урі Якубович записує їх від старих кібуцників, які приїхали до Ізраїлю в повоєнні роки. У. Якубович та І. Добосарський ніколи не друкували про результати своїх пошуків і повідомили мені особисто.

В Ізраїлі український фольклор викладається не як окрема дисципліна, а разом з різними курсами з української цивілізації та культури (В. Москович, Єврейський університет в Єрусалимі), слов’янського фольклору (Л. Фіалкова, Хайфський університет), в курсах з фольклору євреїв Східної Європи (Д. Ной – в різних університетах країни) тощо. Підсумовуючи, можна сказати, що в Ізраїлі запис, вивчення та викладання фольклору з України розпочалося досить давно, але активізувалося лише за останні роки, завдяки об’єктивним умовам.

Хайфа

1. Гох М. Єврейські народні пісні та українські народні пісні. Діаграма музичної комунікації у фольклорі. Дипломна робота. Тель-Авівський університет, 1976 (іврит).
2. Москович В. Українознавство в Ізраїлі // Всесвіт, 1995, № 12, с. 228–230.
3. Neuman D. (Ной Д.) Five Hucul Healing Sncarnations // Indiana Slavic Studies. Ed. by M. Ginsburg, 1956, vol. 1, pp. 191–207; Ной Д. Легенди про Бешта в карпатських горах // Маханаїм, 1960, Шавуот, с. 66–73 (іврит).
4. Ной М. Фольклористичні основи полімовних пісень євреїв Східної Європи. Бар-Ланський університет, 1986, для внутрішнього користування (іврит).
5. Фіалкова Л. Чорнобильська катастрофа і фольклор // Вісник Національної Академії Наук України, 1994, № 11–12, с. 113–115; Олекса Довбуш і єврейська культура // Сучасність, 1996, № 10, с. 66–71; К проблеме украинско-еврейских культурных связей. У зб.: Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції. Київ 21–22 серпня, 1995. – К., 1996. – С. 228–230.